

*Ольшак М. В.,**здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії з міжнародного права
кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету*

САНКЦІЇ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню такого засобу реалізації міжнародно-правової відповідальності як санкції.

Позначено, що інститут міжнародно-правової відповідальності – це один з найстаріших фундаментальних інститутів міжнародного права, який нерозривно пов'язаний з системою міжнародних правовідносин, які, в свою чергу, пов'язані з категорією міжнародне правопорушення та міжнародна санкція.

Наголошено, що в результаті роботи Комісії з міжнародного права було запропоноване визначення поняття міжнародної відповідальності, яке позначало можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів міжнародного права застосувати до винної держави будь-які санкції, передбачені міжнародним правом.

Позначено, що наслідком міжнародно-протиправних діянь є настання негативних наслідків у вигляді міжнародної відповідальності.

Підкреслено, що важливість міжнародно-правової відповідальності держав обумовлена, з одного боку, виконанням міжнародно-правових приписів, а з іншого – укріпленням міжнародного правопорядку. З огляду на це були створені об'єктивні передумови відмови від використання насильницьких заходів збройного характеру та посилює перспективу розвитку інституту міжнародних санкцій, як неозброєного примусу. Оскільки за старим міжнародним правом будь-яка війна визнавалася хоч і крайнім, але законним засобом вирішення міжнародних суперечок, то цілком природним вважалося, що, крім війни, держава мала право здійснити будь-які акти самопомоги як із застосуванням збройної сили, так і без застосування такої.

Міжнародно-правові санкції можуть застосовуватися лише у відповідь на міжнародне правопорушення, лише за умови, якщо держава-порушник відмовляється добровільно виконати зобов'язання відповідальності й лише після вичерпання мирних засобів врегулювання конфлікту.

Проаналізовано різні підходи до визначення такого явища, як «санкція». Позначено, що міжнародно-правові акти не закріплюють узагальненого визначення цього поняття та не пояснюють зміст терміну «санкції», однак містять норми, які надають міжнародним інституціям певний обсяг компетенцій, пов'язаний із застосуванням примусу.

Саме поняття «міжнародні санкції» носить суто міжнародно-правовий характер і може бути застосовним виключно до примусових заходів, що здійснюються міжнародними організаціями. Метою застосування санкцій є припинення такого правопорушення та забезпечення виконання державою-правопорушником обов'язків, що випливають із правовідносин відповідальності.

Зроблено висновок, що примус за допомогою санкцій – це необхідність сьогодення існування міжнарод-

них відносин, але такий примус має бути встановлений на позиціях взаємності та справедливості.

Ключові слова: міжнародні санкції, міжнародне право, міжнародно-правова відповідальність, примусові заходи, санкційний примус.

Постановка проблеми. Беручи до уваги систему міжнародно-правових відносин сучасної епохи та наявні збройні конфлікти у 21 столітті, доцільно звернути свою увагу знову на важливий інститут – міжнародно-правової відповідальності та проаналізувати значення санкцій як засобу його реалізації.

Стан дослідження. Питанню інституту міжнародно-правової відповідальності присвячено достатньо публікацій і в національній доктрині, і в зарубіжній, однак ми звернемо увагу саме на такий засіб її реалізації міжнародно-правової відповідальності як санкції. Суть санкцій досліджували такі науковці, як: Р.А. Абдуллаєв, В.А. Василенко, В.А. Ведькал, М.С. Коверзнев, К.М. Левандовські, А.В. Левандовські, Ю.В. Малишева, В.О. Пахіль, К.Б. Попович та ін.

Метою статті є дослідження такого засобу реалізації міжнародно-правової відповідальності як санкції.

Виклад основного матеріалу. Гуманізація міжнародних відносин дала змогу сформуватись системі принципів і норм, які сьогодні є основою функціонування системи міжнародного права. Як позначає Т.А. Грабович: «Норми, пов'язані з міжнародною відповідальністю держав, спочатку виникли в ході розвитку права війни і миру, чому немало сприяли Гаазькі конференції 1899 і 1907 рр.» [1, с. 55].

Інститут міжнародної відповідальності являє собою один з найстаріших фундаментальних інститутів міжнародного права, який нерозривно пов'язаний з системою міжнародних правовідносин. Окрім того, стале функціонування такого інституту вимагає обов'язкове існування деяких інших структурних елементів таких як: категорія міжнародне правопорушення та міжнародні санкції.

Як відомо, не має сталого нормативно-правового терміну, який би всебічного міг би охарактеризувати такий багатогранний термін. Тим не менш, необхідність нормативного та доктринального тлумачення терміну міжнародної відповідальності вже більше 50-и років залишається актуальним та поповнюється за рахунок наукових досліджень у галузі міжнародного права.

Я. Жукорська зазначає, що суб'єктами відповідальності є держави та міжнародні організації. Згідно з цією концепцією, концепція об'єктивної відповідальності, міжнародна відповідальність настає незалежно від наявності завданої шкоди чи вини, внаслідок порушення норми. Ця концепція знаходиться

в основі Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, які розроблені КМП ООН [2, с. 39].

Так, Комісією з міжнародного права було запропоноване наступне визначення поняття міжнародна відповідальність: «це усі форми правовідносин, що можуть виникнути в міжнародному праві у зв'язку з правопорушенням, що вчинене державою, незалежно від того, чи обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, що вчинила неправомірну дію, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони поширюються також на інших суб'єктів міжнародного права, і незалежно від того чи обмежуються ці відносини зобов'язанням винної держави поновити право потерпілої держави та відшкодувати заподіяну шкоду, включаючи можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів застосувати до винної держави будь-які санкції, передбачені міжнародним правом» [3].

З 1956 року Комісією Міжнародного права ООН розпочата робота над універсальним кодифікованим документом в сфері міжнародно-правової відповідальності. В результаті даної роботи з'явився Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння.

Як позначають К.В. Громовенко та Я.О. Тицька: «даний Проект так і залишився проектом і, поки що, на міжнародному рівні не прийнято єдиного універсального кодифікованого акту, який би регулював питання міжнародно-правової відповідальності. Але, безперечно, розробка та узгодження статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння є революційним кроком на шляху формування галузі права міжнародної відповідальності, від якої залежить ефективність міжнародного права та його подальший розвиток» [4, с. 312].

Відповідно до положень резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння», держава несе відповідальність за:

1) поведінку будь-якого органу держави, що розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, незалежно від того, здійснює цей орган законодавчі, виконавчі, судові або будь-які інші функції, незалежно від положення, яке він займає в самій державі, і незалежно від того, чи є він органом центральної влади або адміністративно-територіальної одиниці держави (ст. 4);

2) поведінка особи або утворення, що не є органом держави відповідно до ст. 4, але уповноважений її право здійснювати елементи державної влади, розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом (ст. 5);

3) поведінка органу, наданого в розпорядження держави іншою країною, розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, якщо цей орган здійснює елементи її державної влади (ст. 6);

4) поведінка органу держави або особи, або утворення, уповноважених здійснювати елементи державної влади, розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, якщо цей орган, особа або утворення діють відповідно, навіть якщо вони перевищують свої повноваження або порушують вказівки (ст. 7);

5) поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави за міжнародним правом, якщо ця особа або група осіб фактично діє за вказівками, під керівництвом або контролем цієї держави, реалізуючи таку поведінку (ст. 8);

6) поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави за міжнародним правом, якщо ця особа або група осіб

фактично здійснює елементи державної влади під час відсутності або неспроможності офіційної влади й в умовах, що вимагають здійснення таких елементів (ст. 9);

7) поведінка повстанського руху, що стає новим урядом держави, розглядається як діяння країни за міжнародним правом (ст. 11) [5].

Підсумовуючи зазначені пункти положень зазначеної резолюції можливо виокремити особливість, яка пізнається у тому, що наслідком міжнародно-протиправних діянь є настання (як правило) негативних наслідків у вигляді міжнародної відповідальності. Тому такі важливі елементи є нерозривно пов'язанні і у сукупності становлять фундаментальний пласт механізму права міжнародної відповідальності.

Існування таких елементів окремо один від одного важко уявити. Важко уявити сам факт існування міжнародного протиправного діяння за відсутності у наслідку міжнародної відповідальності. Тобто, у випадку вчинення діяння або бездіяльності, за яке не наступає міжнародна відповідальність – можливо таке діяння не містить у собі протиправного діяння.

Можна зробити висновок про те, що відповідальність та протиправне діяння у міжнародному праві взаємозалежні та не можуть існувати окремо.

Пропорушення або Делікт у теорії права являє собою протиправну поведінку, пропорушення, незаконну дію, проступок, злочин, тобто вчинення дії, що суперечить закону і завдає шкоди суспільству, державі або особі. Таке пропорушення є підставою для притягнення пропорушника до відповідальності, передбаченої законом. Наприклад, у римському праві – це було заподіяння шкоди іншій особі, її сім'ї або майну, порушення правового припису або заборони. Наслідком учинення делікту була відповідальність, що наставала за наявності таких умов: дієздатність пропорушника, вина, здійснення пропорушення.

В теорії міжнародного права міжнародні протиправні діяння, за які наступає міжнародно-правова відповідальність прийнято поділяти на категорії: міжнародні делікти, злочини міжнародного характеру та міжнародні злочини. В якості останніх розглядаються найбільш небезпечні діяння, що посягають на основи міжнародного правопорядку, зокрема, мова йде про геноцид, військові злочини, апартеїд, акти агресії.

Важливість міжнародно-правової відповідальності держав обумовлена тим фактом, що згаданий інститут виступає необхідним юридичним засобом забезпечення, з одного боку, виконання міжнародно-правових приписів, а з іншого – укріпленням міжнародного правопорядку, який у свою чергу являє собою стан або результат впорядкованості відносин, що виникають, існують, змінюються чи розвиваються при співробітництві учасників міжнародного права, які повинні в умовах законності дотримуватися міжнародно-правових приписів, що формуються для врегулювання відносин між даними суб'єктами та досягнення цілей, що в них закладаються. Міжнародний правопорядок як позитивне явище в житті світового співтовариства потребує постійної підтримки та захисту та є одною з головних цілей міжнародного права, що є актуальним як ніколи на даний час [6, с. 18].

Істотний вплив на зміну концепції примусу та системи примусових заходів стало надавати, з одного боку, поява дедалі більше руйнівних засобів і методів війни, а з іншого – взаємозв'язок держав, що посилюється, тісними узами економічного

співробітництва Це створювало об'єктивні передумови необхідності відмови від широкого використання збройних насильницьких заходів і відкривало перспективу підвищення ролі неозброєного примусу, особливо здійснюваного колективно.

Повертаючись до визначення міжнародно-правової відповідальності, Комісія міжнародного права ООН визначила зміст міжнародної відповідальності як «ті наслідки, які те чи інше міжнародно-протиправне діяння може мати відповідно до норм міжнародного права в різних випадках, наприклад, наслідки діяння в плані відшкодування збитку й відповідних санкцій» [7, с. 49].

Історично сучасній системі міжнародно-правових санкцій передувала система заходів самопомоги, яка сформувалася в процесі багатовікової практики міждержавних відносин і яка охоплювала різні насильницькі засоби врегулювання міждержавних суперечок. Закономірності побудови цієї системи зумовлювалися тим, що, по-перше, за невисокого рівня інтегрованості міжнародного спілкування були потреби в інституційному механізмі управління ним; по-друге, в умовах відсутності засобів масового знищення та руйнування було прийнятним звернення до війни, яка відповідно до дожовтневого міжнародного права виступала як *ultima ratio* врегулювання. Оскільки за старим міжнародним правом будь-яка війна визнавалася хоч і крайнім, але законним засобом вирішення міжнародних суперечок, то цілком природним вважалося, що, крім війни, держава мала право здійснити будь-які акти самопомоги як із застосуванням збройної сили, так і без застосування такої. Звідси відбувається включення до системи самопомоги практично будь-яких збройних і неозброєних насильницьких заходів, яких окремі держави могли вдаватися на власний розсуд і, які внаслідок цього відрізнялися значним розмаїттям видів і форм.

Основними елементами цієї системи були такі види примусових заходів: реторсії, репресалії як неозброєні, і озброєні, і війна. Широке застосування мали реторсії, формами яких найчастіше були різні обмежувальні заходи економічного порядку, до припинення торгових зносин, і навіть розрив дипломатичних відносин. Особливим багатством спеціальних форм відрізнялися репресалії, як виступали інтервенція, заняття державної території, її бомбардування, військово-морські демонстрації, мирна блокада, т. е. військово-морська блокада, здійснювана без оголошення війни, ембарго, т. е. затримання іноземних суден у портах.

Слід особливо наголосити, що на практиці застосування так званих збройних репресалій часто призводило до значних конфліктів, хоча війна формально і не оголошувалась.

Істотний вплив на зміну концепції примусу та системи примусових заходів стало надавати, з одного боку, поява дедалі більше руйнівних засобів і методів війни, а з іншого – взаємозв'язок держав, що посилюється, тісними узами економічного співробітництва Це створювало об'єктивні передумови необхідності відмови від широкого використання збройних насильницьких заходів і відкривало перспективу підвищення ролі неозброєного примусу, особливо здійснюваного колективно, що стало підґрунтям для розвитку нового легітимного способу примусу, а саме – міжнародних санкцій.

М.С. Коверзнев та Г.П. Коверзнева підкреслюють, що санкції і контрзаходи являють собою комплекс різноманітних еле-

ментів, які здійснюють держави як індивідуально, так і в межах міжнародних організацій [7, с. 54]. Крім того, можна погодитись з їх висновками, що існування цієї системи відіграє унікальну роль в механізмі міжнародно-правового регулювання. А отже, основним засобом реалізації міжнародно-правової відповідальності є система міжнародно-правових примусових заходів, серед яких важливе місце посідають санкції.

Міжнародно-правові санкції можуть застосовуватися лише у відповідь на міжнародне правопорушення, лише за умови, якщо держава-порушник відмовляється добровільно виконати зобов'язання відповідальності й лише після вичерпання мирних засобів врегулювання конфлікту.

Міжнародно-правові акти не закріплюють однотипного визначення та не пояснюють узагальнено зміст терміну «санкції», проте містять норми, які надають міжнародним інституціям певний обсяг компетенцій, пов'язаний із застосуванням примусу. Сьогодні санкції мають вигляд заходів примусу, в першу чергу, хоча в національному праві ми асоціюємо термін «санкції» з формою відповідальності. Як приклад, В.А. Ведькал та Е.А. Агамалієв наводять «позбавлення права Німеччини і Японії мати збройні сили після Другої світової війни також можна вважати різновидом санкцій, котрі були прийняті на підставі права на примус, яке мала ООН» [8, с. 575].

В.А. Ведькал також позначає, що поняття «санкції» в міжнародному публічному праві асоціюють з примусовими заходами, а не видом відповідальності. Вони представляють самостійний інститут в міжнародному публічному праві та пов'язані з міжнародно-правовою відповідальністю [8, с. 576].

На думку А.В. Калініна, «санкції – це колективні примусові заходи, що застосовуються з використанням інституційного механізму міжнародних організацій до правопорушника з метою спонукання його до виконання своїх міжнародних зобов'язань» [8, с. 575].

Норвезький спеціаліст Й. Галтунг визначає міжнародні санкції як «дії, ініційовані одним або кількома міжнародними акторами проти одного або декількох суб'єктів із переслідуванням однієї чи двох цілей: покарати певну сторону позбавленням окремих цінностей і/чи змусити її виконувати окремі правила, які ініціатор вважає значущими» [9, р. 379].

Водночас у міжнародно-правовій літературі терміном «санкції» іноді називають виключно чи переважно колективні примусові заходи, застосування яких передбачається статутами міжнародних організацій, наприклад, у минулому Статутом Ліги Націй (ст. 16), а нині Статутом ООН (гл. VII), з метою боротьби насамперед із найбільш небезпечними міжнародними правопорушеннями [10].

Висновки. Санкційний примус є одним із проявів співвідношення свободи та необхідності, що конкретизується у поведінці суб'єктів міжнародного права та характеризується тісною взаємодією об'єктивного та суб'єктивного. Неправомірно реалізована суб'єктом міжнародного права свобода волі, що виливається у міжнародне правопорушення, потребує санкційних примусових заходів, якщо суб'єкт-правопорушник відмовляється припинити порушення міжнародного правопорядку та виконати своє зобов'язання, яке випливає з його міжнародно-правової відповідальності. Взаємність та справедливість є найважливішими передумовами санкційного примусу у сфері міжнародно-правових відносин.

Література:

1. Грабович Т.А. Генеза концепції міжнародної відповідальності держав. *Правова держава*. 2020. № 39. С. 55–61.
2. Жуковська Я. Сучасна концепція міжнародно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3. С. 36–40.
3. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001. UN, 2005. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (дата звернення: 25.06.2024).
4. Громовенко К.В., Тицька Я.О. Міжнародно-правова відповідальність держав як засіб забезпечення дотримання норм міжнародного права: від теорії до практики. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 306–313.
5. Відповідальність держав за міжнародно-правові діяння: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 2001 року. № 56/83. URL: <https://ivo.garant/document/2565271/paragraph/125:0> (дата звернення: 25.06.2024).
6. Попович К.Б. Щодо поняття «міжнародний правопорядок». *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Право*. 2011. Вип. 17. С. 17–20.
7. Коверзнев М.С., Коверзнева Г.П. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2016. Вип. 13. С. 49–55.
8. Ведькал В.А., Агамалієв Е.А. Теоретичні та практичні аспекти санкцій у міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 575–577.
9. Galtung J. On the Effects of International Economic Sanctions. With Examples from the Case of Rhodesia. *World Politics*. 1967. Vol. 19. № 3. P. 378–416.
10. Статут Організації Об'єднаних Націй від 1945 року. Київ, 2008 р. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82_%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%9E%D0%B1%27%D1%94%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9 (дата звернення: 27.06.2024).

Olshak M. Sanctions as a means of implementing international legal responsibility

Summary. The article is devoted to the study of such a means of implementing international legal responsibility as sanctions.

It is noted that the institution of international legal responsibility is one of the oldest fundamental institutions of international law, which is inextricably linked to the system of international legal relations, which, in turn, are related to the category of international crime and international sanctions.

It was emphasized that as a result of the work of the Commission on International Law, a definition of the concept of international responsibility was proposed, which indicated the possibility of the injured state itself and other subjects of international law to apply any sanctions provided for by international law to the guilty state.

It is noted that the consequence of internationally illegal acts is the onset of negative consequences in the form of international responsibility.

It is emphasized that the importance of the international legal responsibility of states is due, on the one hand, to the implementation of international legal prescriptions, and on the other hand, to the strengthening of the international legal order. With this in mind, objective prerequisites for refusing to use violent measures of an armed nature were created and the prospects for the development of the institution of international sanctions as unarmed coercion were strengthened.

International legal sanctions can be applied only in response to an international offense, only if the offending state refuses to voluntarily fulfill its obligations of responsibility and only after the exhaustion of peaceful means of conflict resolution.

Various approaches to defining such a phenomenon as “sanction” have been analyzed. It is noted that international legal acts do not establish a generalized definition of this concept and do not explain the meaning of the term “sanctions”, however, they contain norms that provide international institutions with a certain amount of competences related to the use of coercion.

It was concluded that coercion with the help of sanctions is a necessity for today's existence of international relations, but such coercion should be established on the basis of reciprocity and justice.

Key words: international sanctions, international law, international legal responsibility, coercive measures, sanction coercion.